

Egyszerre gyönyörű, egyszerre fáj – A média és a társadalom komplexitásáról

Recenzió a Replika folyóirat 95., Médiatársadalom című számáról (Budapest, Replika Alapítvány, 2015)

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Bokor Tamás, „Egyszerre gyönyörű, egyszerre fáj – A média és a társadalom komplexitásáról”.

Információs Társadalom XVI, 2. szám (2016): 90–94.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.XVI.2016.2.7>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Bokor Tamás

Egyszerre gyönyörű, egyszerre fáj. A média és a társadalom komplexitásáról

(Recenzió a Replika folyóirat 95. számáról. Szerkesztette: Bognár Bulcsu, Replika Alapítvány, Budapest, 2015)

November 9-én attól volt hangos a világsajtó, hogy 2016-ban már a második „történelmi traumát” élte át az euro-atlanti térség. A Brexit-népszavazás váratlan végeredménye után Donald J. Trump elnökké választása döbbsengette meg a közvélemény jelentős részét. Ezek nyomán némely politikai elemzők temetni kezdték a demokratikus kormányzási formákat és a képviselői demokráciát, sőt – ahogy például egy interjújában a politológus Francis Fukuyama tette¹ – a populista nacionalizmus térnyerését s vele tartós és kataklizma-szerű változásokat jósoltak. Akárhogyan is alakul a jövő, a jelenben annyi bizonyos, hogy a társadalmak, s benne a politikai kommunikációs és médiakommunikációs aktusok komplexitása növekszik, minek nyomán az események kimenetelének kontingenciája, esetlegessége is egyre fokozódik. A 21. század globális társadalmi-politikai közegében élő állampolgár egyre nehezebben képes megjósolni egy-egy esemény végkifejletét és annak további következményeit. Sietve keresünk fogódzókat önnön túlélésünkért, saját biztonsági szükségletünk kielégítéséért és a környezetünkben történtek biztonságos feltérképezésének megkönnyítéséért.

A késő-modern társadalmak talán vízválasztóhoz érkeztek. Ezt a bifurkáció, az instabilitás és sok más koncepció mellett a „kritikus lassulás” fogalmával is le lehet írni. Ez utóbbit teszi Marosán György fizikus és filozófus. Rámutat: egy komplex rendszer – legyen bár ökológiai vagy fizikai – kritikus lassulási szakaszba lép, „amikor alapvető változások küszöbéhez érkeznek – egy rendezetlen közegben mágneses fázisátalakulás zajlik, vagy egy tó ökológiai állapota a szennyeződések miatt megrendül – az egyensúlyi állapot egyre könnyebben billen el, és egyre lassabban állítható helyre”.² Ez a folyamat azután egy visszafordíthatatlan és nem feltétlenül pozitív kimenetelű átalakulásban végződik. A környezeti vagy fizikai rendszerek változásainak leírásához képest a társadalmi rendszerek leírását megnehezíti az a rendszerelméleti megfontolás, amely szerint a társadalom esetében a rendszer megfigyelője egyúttal a rendszer része is. Márpedig egy megfigyelő nem tudja egyszerre megfigyelni saját magát és a rendszert, hiszen nem lehet egyszerre a rendszeren belül és kívül. Másképpen: az egyén sem társadalmi aktorként, sem megfigyelőként nem függetlenítheti magát a társadalomtól. Mindebben továbbá a média sem segíti őt, hiszen – ahogy Dan Gillmor rámutat – „mi magunk vagyunk a média”.³ Ebben az értelemben patthelyzetet kell megélnünk – a társadalom önleírása, önmegfigyelése szükséges, de rendszerelméletileg elvben lehetetlen.

¹ „US against the world? Trump’s America and the new global order”, <https://www.ft.com/content/6a43cf54-a75d-11e6-8b69-02899e8bd9d1>

² „Marosán György: Mint a gyíkoecska télen”, <http://blog.marosan.com/?p=206>

Gillmor, Dan, *We the media: Grassroots journalism by the people, for the people*, Sebastopol, CA, O’Reilly. 2004.

³ Bognár Bulcsu, „Média, nyilvánosság és a társadalom önleírása”, *Replika* (2015) 95. szám, 7. old.

A szociológiai felvilágosodás programjának kidolgozója, Niklas Luhmann konstrukciója szerint azonban még sincs semmi veszve: a modernitás korszakának sokféle kontextusú világnézetei, leírásai és megfigyelései egymással vitatkozva, egymásba áthatolva mégiscsak kirajzolnak egy gazdag, polikontexturális világképet, amelyben „az egyes részterületek egyformán azzal az igénnyel lépnek fel, hogy saját nézőpontjuk mentén írják le a társadalmat”.⁴ Így nemhogy képtelenség lenne megvalósítani a társadalom önleírását, hanem éppenséggel „inkább a megközelítések sokféleségéről beszélhetünk, mint egy ki-tüntetett nézőpontról”.⁵ Éppen ezt a zavarba ejtő gazdagságot jelképezi a *Replika* társadalomtudományi folyóirat 2015/6-os száma, amely a média, a nyilvánosság és a társadalom önleírásának kérdéskörét járja körbe.

Ilyen, az aktuális közéleti kérdéseket és a társadalomkutatás elméletét egyszerre megragadó tanulmánygyűjteményre a komplexitásnövekedés csúcspontján égető szükség van. A kötet ennek megfelelően egyszerre lép fel érvényességigénnyel a *science* és a *policy* területén. Szerkesztői előszavában Bognár Bulcsu annak a „naiv hitnek” ad hangot, hogy a kutatások belátásai a politikát is adekvátabb válaszok meghozatalára sarkallhatják. Teszi mindezt „[a]nnak érdekében, hogy az ne csak saját racionalitása, és ekképpen rövid távú érdekei és a hatalom megtartását célzó stratégiája mentén mérlegelhesen cselekvési alternatívák között, hanem olyan válaszlehetőségeket is megfogalmazzon, amelyek a társadalom működőképesebb szerveződését segítik elő”.⁶

A kezdő tanulmány (*A könyvnyomtatás és a nyilvánosság szerepe a modern társadalom kialakulásában*) és a kötet záróakkordja (*Az elektronikus és a digitális médiumok a világtársadalomban*) fogalmilag és szerkezetileg egyaránt közrefogja a többi, nagyrészt *evidence based* írást. Bognár Bulcsu keretező gondolatmenete Luhmann szociális rendszerelméletének fogalmi készletével írja le a tömegkommunikáció átalakulási fázisai során bekövetkezett társadalmi változásokat. A forradalmi technológiai változások helyett a folytonosságot hangsúlyozza a mediatizált társadalmi kommunikáció fejlődésében, hiszen például „[a] könyvnyomtatás forradalmian új technikája [...] csak akkor képes alapvetően újjászervezni a kommunikáció folyamatát, ha az új technikában rejlő lehetőségek megerősítik a meglévő struktúrák azon jegyeit, amelyek szintén a társadalmi dinamika növekedését eredményezik”.⁷ Ugyanez a tétel igazolódik, ha az újmédia-konvergencia jelenségére tekintünk: a digitális technológiák térnyerése egyedül azért lehet sikeres folyamat, mert az újmédia képes magába integrálni az ómédia vívmányait: a hirtelen és nagyívű változás helyett lassú átalakulásról, folyamatos átmenetről beszélhetünk. Ez a lassú akkomodáció tükröződik a társadalom válaszaiban is: a „rátanulás”, a „hozzászokás”, a régi agy hozzáigazítása az új eszközökhöz és színterekhez nem képes hónapok alatt megtörténni, de még egyetlen évtized sem elegendő hozzá.

Nemcsak az újmédia fejlődésével együtt járó változások befogadásához kell idő, hanem a politikai rendszerekben zajló átmenetek kiérleléséhez is. Ezt illusztrálja Zombory Máté elemzése az 1945-47 közötti demokráciavitáról. A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarán 1945. június 26. és július 6. között zajlott előadássorozat anyagából Erdei

⁴ Uo. 7. old.

⁵ Uo. 12. old.

⁶ Uo. 17. old.

⁷ Csigó Péter, „Mediatizált politika és kollektív spekuláció”, *Replika* (2015) 95. szám, 67. old.

Ferenc és munkatársai szerkesztésében *Demokrácia* címmel megjelent kötet *par excellence* sorskérdésnek, nem pedig pusztán politikai vagy tudományos problémának tekinti a demokrácia mibenlétéről zajló vitát. A fogalom kicsit mindenki kisajátítottjaként tűnik fel: a „nép” határainak pontos megvonása Tildy Zoltán, Szakasits Árpád vagy Rákosi Mátyás és a többi felszólaló számára egyaránt sarkalatos problémát jelent, ahogyan az is, hogy mire fókuszálva kellene kialakítani Magyarország új államberendezkedését. Polgári vagy népi irányba, a gazdasági vagy a társadalmi demokrácia felé mozduljon-e az aktuális rendszer, s hogyan harcoljon a „reakció” ellen, amely a régi rend visszaállítását kívánja, még ha nem is szintistán érdekelt ebben? A magyarországi gondolkodástörténet második világháborút követő időszakának mélyreható diskurzuselemzése arra mutat rá, hogy már az átmenet éveiben is lényegesen összetettebb a társadalmi alrendszerek kölcsönhatása, mint volt a feudális berendezkedés időszakában. A modernitás a fogalmak és nézetek egymásba hatását hozta el. Ez a hatás azonban kettős dinamikában jelenik meg: miközben a különböző demokráciákról szóló diskurzusszereplők gondolatai át- meg átszövik egymást, a vita résztvevői – mutat rá Zombory Máté – a demokrácia fogalmának kisajátításával igyekeznek egymás nézeteit hitelteleníteni: a demokráciát szétszabdadják a politikai frontvonalak.

A következő tanulmányban Csigó Péter kifejti, miért hasonlít a mai mediatizált politika inkább szépségversenyhez, mint szavazós tehetségkutató műsorhoz: ahhoz, hogy a választás későbbi tényleges nyertesére szavazzak, nem elegendő, ha a saját, szimpátián alapuló preferenciámra hagyatkozom. Be kell kalkulálnom a döntésembe azt is, hogy a többi szavazó vajon hogyan fog dönteni, s melyik jelölt mellé állnak többen. Ekkor azonban már nem a jelöltről magáról és annak alkalmasságáról döntünk, hanem kollektív spekulációt folytatunk a többi résztvevő attitűdjeivel kapcsolatban. A mediatizált politika erre a kollektív spekulációs jelenségre populizmussal reagál. Csigó Péter rámutat: ha a népről és a népszerűségről szóló kollektív spekulációt „egy önálló strukturális tényezőként tekintjük a magyar politikában, óhatatlanul átíródik az elmúlt 25 év története: az addig kulcsfontosságúnak tűnő események, mint az őszödi beszéd vagy a Fidesz rezsicsökkentési kampánya, elhalványulnak, és alig tárgyalt történések kerülnek a fókuszba, úgy, mint korszakhatárokat záró és nyitó események”.⁸ E „látens események” közül a tanulmány – amely a szerző legutóbbi kötetének⁹ főbb gondolatait foglalja össze – a Fidesz 2001-2002-es kampányát, Gyuresány Ferenc és az MSZP 2006-os politikai halálát, Bajnai Gordon 2012. október 23-i politikai visszatérését, valamint a Fidesz 2013 tavaszán bekövetkezett hirtelen népszerűség-növekedését emeli ki. Ezekben az esetekben nem elsősorban a jelenségek leegyszerűsítő magyarázataival juthatunk el a politikai történések hátterének megértéséhez, hanem azzal, ha belekalkuláljuk a „nép” által az eseményekre adott reakciókat, valamint az egyes választóknak és a politikusoknak a választói közösség vélekedéseiről alkotott spekulációit is. Ez a spekuláció fúj „véleménybuborékot” a populista politika köré, annak instabilitását és előre kódolt fenntarthatatlanságát eredményezve.

Bajomi-Lázár Péter és Horváth Dorka a politikai propaganda és a politikai marketing finom szétválasztásáról értekezve amellettt érvel, hogy bár létezik a mai Magyarországon a politikai marketing, ugyanakkor a közelmúlt politikai kommunikációjában egyértelműen

⁸ Csigó, Péter, „The Neopopular Bubble. Speculating on „the People”, in *Late Capitalist Democracy*, Budapest, CEU Press, 2016.

⁹ Lukes, Steven, „Political Ritual and Social Integration”, *Sociology*, 9 évf. (1975) 2. szám, 289-308. old.

a propaganda vált meghatározóvá. Ez a propaganda ráadásul (politikai) rituális kommunikáció, hiszen leírható a Lukes által feltárt jellemzők mentén,¹⁰ ily módon az ideológiai hegemónia megteremtésének eszköze lehet. A szerzőpáros három esetet emel ki. A 2011 januárjában kirobbant filozófus-botrány (amelynek során liberális világnézetükről ismert filozófusok ellen tett feljelentést az elszámoltatási kormánybiztos közpénzekkel való visszaélés miatt) és az ekörül zajlott sajtókampány, a 2012 januárjában indult első Békemenet, valamint a 2012 októberére időzített plakátkampány, amely a Nemzetközi Valutaalap ellen irányult, mind kommunikációs rítusokként írhatóak le. Mindet arra tervezték, hogy a végzetlenül komplex jelenségeket kétpólusúvá egyszerűsítve „rendet”, „világosságot” kínáljanak a választóknak, miközben a rítus kezdeményezője növeli politikai befolyását.

Nemesi Attila László nyelvészeti szempontból közelít meg két igen aktuális és kiemelten fontos diskurzust, a globalizációét és a migrációét. A globalista és antiglobalista, valamint a mono- és multikulturalista diskurzusváltozatok 2x2-es mátrixában kimutatja: a két dimenzió összefonódik és küzd egymással. Szövegelemzéseiben a szerző Jean-Claude Juncker, Angela Merkel, Orbán Viktor, valamint Soros György egy-egy nyilatkozatát, illetve írását veszi alapul, amelyekben aprólékosan elemzi a globális világtrendről és a kultúrák egymásba hatásáról szóló pozitív és negatív szóképeket, terminológiákat, s a mögöttük húzódó ideológiákat. Mindezek fényében megállapítja: megfelelő vizuális-szemiotikai műveltség és éberség hiányában a befogadó az egyes megnyilatkozásokban használt technikákkal és kifejezésekkel könnyen manipulálhatóvá válhat.

Sík Domonkos kvantitatív eljárással tárja fel a magyarországi nyilvánosság diszfunkcionalitását. A klasszikus és késő modernitás integrációs formái mentén felvázolt elméleti keretet megtölti a Peripato-csoport „Válság és innováció” programja keretében készült, országosan reprezentatív kérdőíves felmérés adatainak másodelemzésével. Ebből kiviláglik: a konfliktuskerülő, zárkózott, frusztált, egyet nem értő, illetve nyilvánosságteremtő cselekvésperspektívájú állampolgárok csoportjai gazdasági, kulturális tőkéjük, illúzióik és értékeik mentén markánsan szétválaszthatóak. Az elemzés megállapítja: „a metaintegrációs funkciót betölteni képes nyilvánosság egy szegregált elit nyilvánossága. Nem csupán nem ível át az alsó és középosztály között, de erős törésvonal jellemzi mind a kulturális tőke, mind a nemzethez vagy a valláshoz való viszony, mind pedig a preferált médiumok tekintetében. Emellett a korlátozott kiterjedésű nyilvánosság mellett kirajzolódik egy széles társadalmi bázisra támaszkodó, jól beazonosítható értékválasztásokkal jellemezhető potenciálisan gyarmatosító nyilvánosság, továbbá azok a rétegek, melyek a nyilvánosság mindkét típusán kívül rekednek. Ez a három komponens együttesen egy többszörösen diszfunkcionális rendszerré áll össze”.¹¹ A megoldást csak az hozhatja – emeli ki Sík Domonkos –, ha a társadalmi metaintegrációt lehetővé tevő elit kitör a szegregációból, és csökkenteni képes a gyarmatosító, jellemzően véleményhegemóniára törekvő nyilvánosság hatását. Nagy kérdés, hogy egy késő-modern komplex társadalomban milyen eszközök állnak rendelkezésre egy ilyesfajta korrekcióhoz.

Mindezek a megfontolások már-már ijesztő mértékben tükrözik a *docta ignorantia* állapotát: jelen viszonyaink közepette nem sokat tudunk bizonytalán állítani és jósolni társa

¹⁰ Sík Domonkos, „Nyilvánosság a rétegzett modernitásban”, *Replika* (2015) 95. szám, 128. old.

¹¹ Luhmann, Niklas, *Grundrechte als Institution. Eine Beitrag zur politischen Soziologie*, Duncker & Humblot, Berlin, 1974.

dalmunk és politikánk állapotáról, még akkor sem, ha mélyreható elemzéseket végzünk róla. Luhmann rámutat: a komplex társadalom működéséhez rendkívül sokféle, egymásnak akár ellentmondó funkció ellátása szükséges. Mindez nehezen lenne elképzelhető uniformizált személyiségstruktúrák révén. Szükséges tehát, hogy a személyiségrendszerek a stabilitás mellett kellő sokszínűséget mutassanak a képességek, a magatartás vagy a motivációk területén. Másképp fogalmazva: a komplexitás átlátása csak komplex személyiségeknek lehet biztosított. A kivezető utat – ahogy a Replika *Médiatársadalom* kötetének több szerzője is rámutat – lényegében három dolog adhatja meg: több nyitottság, több információ és több kritika.

Bokor Tamás Ph.D.
Budapesti Corvinus Egyetem